

הם נראים נקיים ובעלי מראה לבן/חום. אותם חלזונות אחרים, בניגוד למורקס, נצפים בבירור בקרקעית הים.

(אחד הטיעונים המועלים כנגד זיהוי המורקס עם חלזון התכלת הינו שאין המורקס בעל מראה טורקיז, כי אם חום או לבן. הסיבה הפשוטה לכך הינה שאחר שהוא מוצא אל מחוץ למים זמן מה, מתים אותם אורגניזמים אשר מעניקים לקונכיה את הצבע הזה, והיא נהפכת ללבנה או חומה. חז"ל, כמובן, תארו את החלזון במצבו הטבעי ולא אחר שיובש לחלוטין).

3-4) המורקס התמעט ואף כלה לגמרי בתקופות, המקבילות לאלו, בהן נעלמה התכלת.

מנחות (מ"ג.) "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי".

מלשון הגמרא הזו נראה, כי כבר בימי רב אחאי נחשב מקרה בו הובאה תכלת למאורע הראוי לציון, שכן התכלת כבר לא הייתה נפוצה כבעבר. מאידך גיסא, מבואר כאן שאכן הייתה לכל הפחות כמות מועטת של תכלת בנמצא בזמנו של רב אחאי. אותו רב אחאי שייך לתקופת 'רבנן סבוראי' (התקופה שבין האמוראים לגאונים – בערך בשנת ד"א ר"ס, 500 לספה"ע⁶²).

המקורות הראשונים בהם מוזכר כי התכלת אינה מצויה עוד בינינו מצויים בכתבי הגאונים⁶³ והראשונים⁶⁴. נראה, אם כן, כי השימוש בתכלת פסק מישראל בזמן שבין תקופת רבנן סבוראי לתקופת הגאונים⁶⁵.

⁶² איגרת רב שרירא גאון (רבנן סבוראי ע"ט) "ובתר הכי אף על גב דודאי הוראה לא הות, הווי סבוראי דמפרשי פירושי דמקרי להוראה ואקרי אנהו רבנן סבוראי. וכל מאי דהוה תלי וקאי פרשוה, כגון רב רחומי ורבה ורב יוסף ורב אחאי מבי חתים". ועי' תוספות (זבחים ק"ב:) "אומר רבינו שמואל דהוה רב אחאי (שעשה השאלות) שהיה מרבנן סבוראי", וכן בספר הכריתות לר"ש מקינון (הקדמה ימות עולם). וכתבתי כאן כפי מסקנת: שם הגדולים להחיד"א (ערך רב אחא – קמ"ה) ושם בשם האר"י (בשער הגלגלים); תולדות תנאים ואמוראים (ערך רב אחאי). וכן בדורות הראשונים (רבנן סבוראי פכ"ג), ע"ש שיש למחוק ב' תיבות בתוס' הנ"ל "שעשה השאלות", דמוכח מדברי התוס' עצמם שט"ס הוא, שכן בעל השאלות חי בתקופת הגאונים ולא היה מרבנן סבוראי.

⁶³ בהשגות הראב"ד על הרמב"ם (ציצית א', ז') "והגאון רב נטרונאי ז"ל סידר אותו יפה סידור נאה מאד על דרך שאמרה ההלכה ... ונהגו לעשות חוליא אחת ... עכ"ל". ויש שדייקו מלשון רב נטרונאי באומרו "ונהגו" שעדיין היה תכלת בזמנו או קרוב אליו. ורב נטרונאי בר הילאי גאון מלך

מהגמרא במסכת סנהדרין ניתן ללמוד, כי כבר בימיו של רבא (חי עד דיקי"א - 351 לספה"ע)⁶⁶, המסחר בתכלת הוגבל בידי השלטון, לפחות ברמה מסוימת. על העוסקים בכך הוטלו עונשי מאסר ואף גרוע מכך⁶⁷. הגמרא מצטטת מה שנראה כמסר מוצפן⁶⁸ אשר נמסר לרבא בהקשר למעצרו ולשחרורו של שני אנשים שנתפסו כשהם מביאים תכלת.

סנהדרין (י"ב). "שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת [=טבריה], ותפשו נשר [=חיל], ובידם דברים הנעשה בלז, ומאי ניהו - תכלת, בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום"⁶⁹.

גזירות הרומיים על ייצור צבע מחלזון המורקס תועדו בידי היסטוריונים: יוליוס קיסר (ג'תשי"א - ג'תשס"ז - 49 עד 44 לפנה"ס) ואחריו נירון קיסר (שמלך קודם חורבן בית שני - משנת ג'תתי"ד - ג'תשכ"ח - 54 עד 68 לספה"ע) העבירו בחוק גזרות, האוסרות על כל הנתונים למעט אנשי המלוכה ללבוש את ה'טיריאן פורפור' שנצבע במורקס⁷⁰. כמאתים שנה לאחר מכן, שוב נאסר ייצור הצבע, הפעם בידי הקיסר הרומי דייקלוטיניוס (ד'מ"ד - ד'ס"ה - 284

בשנת 853-861 לספה"ע. אמנם, באמת נראה שלא היה לו תכלת (וכונת "ונהגו" הוא על המנהג מזמן שהיה תכלת), שכן רב שר שלום גאון (843-853 לספה"ע) כבר כתב (תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן קנ"ט) - "... כשהיה תכלת ביד ישראל כשהיו מטיילין ציצית לבגד כך היו עושין", וכן בשאלות דרב אחאי גאון (756-680 לספה"ע) לא הביא דיני תכלת (בשאלתא קכ"ז), וכתב ע"ז בהעמק שאלה (אות ו) שלא היה תכלת במקומו בזמנו.

⁶⁴ הלכות קטנות לר"ף (הלכות ציצית דף י"ג): "והאידינא דלית לן תכלת", שו"ת הרמב"ם (סימן קל"ח) "אבל עכשיו הואיל ואין לנו אלא לבן לבד", רבנו בחיי (במדבר פרק ט"ו) "ועכשיו שאין לנו תכלת עושין לבן בלא תכלת", תוספות (מנחות ל"ח): "ואהא סומכין שאין לנו תכלת [ומטיילין לבן]", מלחמות ה' (שבת י"ב). "שאם כדבריו אנו שאין לנו תכלת אין אנו צריכין להטיל לבן", הלכות קטנות לרא"ש (מנחות - הלכות ציצית סימן ט"ו) "אבל האידינא שאין לנו תכלת אין לדקדק במנין החוליות".

⁶⁵ וכן מבואר ברמב"ן (מלחמת ה' שבת יב). "והרי אבות קדמונים מימות הגאונים נהגו לצאת בטלית שיש בה לבן בלא תכלת".

⁶⁶ איגרת רב שרירא גאון (כתיבת התלמוד) "ובתר הכי אביי ורבא. ונפיש שמדא בא"י", איגרת רב שרירא גאון (רבנן סבוראי) "ושני מלכותא דרבא הוו ארבע סרי שנים ושכיב בשנת תרס"ג (לשטרות) 351 לספה"ע) וכ"כ בספר הכריתות לר"ש מקינון. ובספר הקבלה להראב"ד כתב שמת בשנת ד' קי"ג (353 לספה"ע).

⁶⁷ ועיי' הגהות היעב"ץ על הש"ס (סוטה מ"ח: מהד' נהרדעא) "אע"ג דבימי אמוראים ראשונים עדיין היה נמצא תכלת, כדאיתא בהתכלת (מנחות מב:) מ"מ לא היה מצוי הרבה כדמוכח נמי התם".

⁶⁸ מהרש"א חידושי אגדות (שם) "שכתבו ושלחו כל זה ברמז", ועיי' בן יהוידע (שם) "ויתכן שהיה באותו זמן גזירה ממלכי רומא שלא יצבעו תכלת לציצית", ע"ש.

⁶⁹ פירש"י: "זוג - שני תלמידי חכמים. בא מרקת - טבריא. ותפשו נשר - חיל פרסיים (וי"א רומיים, עיי' מהר"ץ חיות וכן יהוידע). דברים הנעשים בלז - תכלת - בלז עושין אותה, כדאמרין בסוטה (מו:), היא לז שצובעין בה תכלת".

⁷⁰ Suetonius, The Twelve Caesars, Julius XLIII, Nero XXXII (Written in 127 CE).

עד 305 לספחה"ע)⁷¹. (אותו שליט רע ומדכא נזכר בירושלמי ובמדרש⁷²). מאוחר יותר, תחת ממשלת קונסטינטינוס גאלוס (דיקיי"א-דיקיי"ד - 351 עד 354 לספחה"ע), נגזר בחקיקה עונש של עינויים על כל מי שיצבע את ה'סגול הצורי' (דהיינו צבעי המורקס) בניגוד לחוק, וכפי שמסופר בכתבי ההיסטוריה⁷³.

that all others faced as well. Libanius' story about his peril under Gallus was a fortunate one. A philosopher named Epigonus and an orator named Eusebius were arrested by Gallus on the grounds that Montius, when attacked at the behest of Gallus, had cried out to two men (otherwise unidentified) named Epigonus and Eusebius.²²² Both men were tortured, as was a man named Apollinaris, a retired official, and his father, then serving as a provincial governor, on the charge of conspiracy because an unauthorized purple cloak was discovered to have been made at Tyre.²²³ Athanasius, admittedly

"פילוסוף בשם אפיגונוס ודובר מקצועי בשם יוסביוס נעצרו על-ידי גאלוס באשמה שמונטיוס, כאשר הותקף לבקשת גאלוס, הזעיק לעזרתו שני אנשים (אשר אינם מזוהים ממקום אחר) בשם אפיגונוס ויוסביוס. שני האנשים עונו, כמו גם אדם בשם אפולינריס, פקיד בדימוס, וכן אביו, אשר שימש כמושל אזורי, על רקע האשמה בקשירת קשר נגד השלטון, וזאת משום שנתגלה כי חלוק סגול בלתי חוקי נארג בצור".

תוך פחות ממאה שנה מפטירת רבא, הלכו הגזירות והתגברו, עד שאחר מספר גלגולים הגיעו לידי גזירה מלאה על כל תעשיית התכלת. בשנת ד'קפ"ד (ה-16 לינואר בשנת 424 לספחה"ע) גזר המושל הרומי תיאודוסיוס השני איסור על צביעה במורקס לכל מי שאינו שייך למעמד המלכותי. עבירה זו הייתה נחשבת "שוות ערך לבגידה בדרגה

3.⁴ Emperor Theodosius Augustus to Maximinus, Count of the Sacred Imperial Largesses.

All persons, of whatsoever sex, rank, skill, profession, or family, shall abstain from the possession of that kind of material which is dedicated only to the Emperor and to His household. Nor shall any person at his home weave or make silk cloaks or tunics which have been colored with purple dye and woven with no admixture of anything else. Men shall bring forth from their homes and deliver the tunics and cloaks that are dyed in all parts of their texture with the blood of the purple shellfish. No threads dyed with purple dye shall be interwoven, nor shall threads colored by the same dye be spun out and made strong by the shrill sounding loom.⁷ Garments of all-purple must be

surrendered to the treasury and must be immediately offered. There is no reason why any man should complain of having been deprived of the price, because it shall suffice that he obtains impunity for the violation of the law that he trampled underfoot, nor is there any reason why he should have occasion to worry about profits, since his life does not have to be placed at stake. But let no man now by such a concealment incur the peril of the toils of the new constitution;⁸ otherwise he shall sustain the danger of involvement in a crime similar to that of high treason.

Given on the seventeenth day before the kalends of February at Constantinople in the year of the consulship of the Most Noble Victor.—January 16, 424.

⁷¹ Corcoran 2006, pg. 43. Potter 2004, pg. 290.

⁷² נזכר בבראשית רבה (תולדות פרשה ס"ג) "דקליטיונוס מלכא" ע"ש בכל המעשה ורשעתו. וגזירותיו נזכרו גם בירושלמי (עבודה זרה פ"ה ה"ד; שביעית פ"ט ה"ב) "דיקליטיאנס אעיק לבני פנייס".

⁷³ Potter 2004, pg. 482.

החמורה ביותר". להלן ציטוט מספר החוקים של תיאודוסיוס (כותרת 21,3)⁷⁴ –

"דברי הקיסר תיאודוסיוס למקסימוס, כבוד מעלת הממונה על רשויות האימפריה הקדושה,

על כל התושבים, ללא הבדל מין, דרגה, יכולת, משלח יד או משפחה, להימנע מאחזקה של אותו חומר המיועד בלעדית לקיסר ולביתו. כמו-כן, אל לו לאדם כלשהו לארוג בביתו או ליצור בכל דרך חלוקי משי או טוניקות אשר נצבעו בצבע סגול, ואל לו לאורגו בתערובת עם שום צבע אחר. על האנשים להביא מבתיים ולמסור את כל אותן טוניקות וכל אותם חלוקים אשר אריגם נצבע בכל חלק שיהיה בידי דם החלזון הסגול. אין לארוג במסכת שום סיב אשר נצבע בסגול, וסיבים אשר נצבעו כן לא יסובבו ולא יחוזקו בנול האריגה המהדהד. בגדים הצבועים לגמרי בסגול יוסגרו לידי האוצר וינתנו מיד. אל לו לאדם להתלונן על שהפסיד את ערך הבגד, שכן הדבר יעיד על הזלזול ועל קלות הדעת בה הוא מתיחס כלפי החוק אותו רמס ברגליו; כמו-כן, אין כל סיבה שידאג לרווח כספי, שכן הדבר כרוך בסיכון חייו ללא צורך. אל לו לשום אדם לנסות ולהתחמק ובכך להסתכן בנשיאה בתוצאות מערכת הענישה של החוקה החדשה; אם יעשה כן, תישקף לו סכנה כשל אדם המעורב בפשע שאינו נופל בחומרתו מבגידיה בדרגה חמורה.

ניתן בקונסטנטינופול 17 יום לפני קלנדיה של פברואר בשנת מלכותו של כבוד המנצח האצילי – 16 בינואר, 424".

גזירה מאוחרת יותר (ד'ר"ל – 470 לספ'ה"ע) אסרה על אחזקת צבע המורקס, והטילה על העברייני עונש מוות⁷⁵. גזרה דומה, **המזכירה את התכלת במפורש**, מצויה בקובץ החוקים של יוסיניוס⁷⁶ –

⁷⁴ Pharr 1952.

⁷⁵ כותרת 23, הדנה במסמכים שונים וחוקי ענישה מעשיים, 6. "מהקיסר ליאו להילריאן, אדון המשרדים ובן האצולה. כל תעודה מכל סוג אשר תיוחס אלינו, אל לה להיות עשויה משום צבע למעט סגול, העשוי מאפרם של שני סוגים של חלזונות, הנקראים מורקס וקונקילוס... יהיה זה בלתי-חוקי, אפוא, ללא מתן כל אפשרות של אישור, שימצא ברשותו או שאף יחפש אחר צבע מהסוג הזה, ואל לו אפילו לצפות שישגי אותו ממקור כלשהו, ומי שיהיה בעזות מצחו לעבור על החוק הזה יידון למוות, זאת לאחר החרמת כל רכושו. (ניתן בשישי לקלנדיה של אפריל, במהלך ועידת הדיונים של ג'ורניוס וסוורוס, שנת 470).

⁷⁶ קובץ חוקים אזרחיים, אשר יצא לאור בין השנים 529 - 534 לספ'ה"ע בפקודת יוסטניוס הראשון, קיסר האימפריה הרומית המזרחית, 4.40.1. ראה גם 11.8.9.

"מהקיסרים ולנטיניאן, תאודוסיוס וארקדיוס אל פאוסטוס, הממונה על אוצר האימפריה,

לשום אדם פרטי לא ינתן רשיון לצבוע או למכור מוצרי פורפורה, משי או צמר שנקרא בלאט"ה⁷⁷, אוקסיבלאט"ה והייקינטינה, ומי שימכור מהמורקס הנזכר - עליו לדעת כי הוא מסתכן באיבוד רכושו כמו גם חייו."

המילה "הייקינטינה" המוזכרת בקטע האחרון הינה בדיוק אותה מילה בה השתמש תרגום השבעים וכן תרגומים נוספים בכדי לתרגם את ה"תכלת" האמורה בתורה⁷⁸. ביוונית, המילה בה משתמשים היא "יקינטוס"⁷⁹.

כעבור כשמונה מאות שנה, מעיד הרמב"ן (ד'תקנ"ד – ה'ל – 1194 עד 1270 לספה"ע) על אותה גזירה, האוסרת את השימוש בתכלת לכלל העם למעט משפחת המלוכה -

רמב"ן (שמות כ"ח, ב') "והתכלת גם היום לא

ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים"⁸⁰.

מפת השלטון הרומי המזרחי והמערבי (395 לספה"ע)
מקור: ויקיפדיה

נראה אפוא, כי באותם אזורים שהיו תחת השלטון הביזנטי – הפלג המזרחי של מלכות רומי, אשר בתוכו היו נמצאים האזורים העיקריים בהם היו מייצרים את צבע המורקס, שהם יוון וארץ ישראל – נראה כי באותם אזורים, נשארו הגזירות הללו בתוקפן שנים רבות, ואף מאות שנים אחר שנגזרה הגזירה, שהרי הרמב"ן עדיין מזכיר כי הגזירה עומדת בעינה.

⁷⁷ בספר שלטי הגבורים (הרב אברהם הרופא, נדפס ב-1612 - פרק ע"ט) נכתב: "והמלה הזאת בלאטה יש לה ב' משמעויות... ובלשון יון ר"ל רמש הים הנקרא פורפורה והוא החלזון שצובעין בו התכלת".

⁷⁸ כ"ה גם בתרגום עקילס הגר המובא במוסף הערוך (ערך איירין וכן בערך טיינון) "מדרש אסתר, חור כרפס ותכלת, תרגם עקילס איירינון קרפסינון טינון. עוד היום בהעתקות יוונית נמצא – איירינון קרפסינון יקנטינון – ופי' המילות... יקנטינון דבר אשר לו גוון תכלת". ועי' מדרש אסתר (פרשה ב', ז'), ובמפרשים שם.

⁷⁹ Random House Webster's College Dictionary, Hyacinth, "L hyacinthus, Gk hyákinthos: blue larkspur, a gem of blue color".

⁸⁰ ועי' רמב"ן (בראשית י"ד, א') "ומלך גוים - המלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין, רמז למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים, כיתים ואדום ויתר גוים".

מסקנת ספרי ההיסטוריה אף היא עולה בקנה אחד עם דברי הרמב"ן -
“עם פרוס המאה התשיעית [לספה"ע], המקום היחיד בו יוצר צבע סגול היה
קונסטנטינופול, וייצור זה היה תחת פיקוח ושליטה של הקיסר הביזנטי... כשנפלה
קונסטנטינופול בידי הטורקיים העותומניים בשנת 1453, **אבד סופית סוד צביעת
הסגול באמצעות שבלולי הים**...”⁸¹.

משנת ה' רי"ג (1453) והלאה, כאמור, אבדו היכולת והידיעה הנדרשות בכדי לצבוע
באמצעות חלזונות המורקס. רק לקראת סוף מאה העשרים הצליחו לשחזר את
אופן הצביעה. האדם הראשון בעת החדשה אשר הצליח לייצר ציצית הצבועה
בתכלת היה הרב אליהו טבגר שליט"א, שעשה כן בשנת התשמ"ח. אחר עיון רב
בתגליות האחרונות של כמה וכמה כימאים⁸², עלה בידו לשחזר את תהליך צביעת
התכלת, אשר היה גנוז מאות בשנים.

“בינואר 2001, הצליח אנג' בואסקן קנולד (Inge Boesken Kanold) לשחזר יורה
לצביעת סגול באמצעות ארגמון קהה-קוצים (Hexaplex trunculus L., (1758) = טרי
בעזרת הספרון של ג'ון אדמונדס, שכותרתו “סגול צורי/המלכותי” (EDMONDS 2000).
הדבר נעשה ב-Conservatoire des Ogres et Pigments Appliqués בעיר רוסילון
שבמחוז פרובנס בצרפת, במהלך סדנה פרטית בה נכחו מספר מומחים לצביעת סגול
עתיק בצוותא עם ג'ון אדמונדס. ה'אסקרגו דה מר ('escargot de mer'), כפי שהוא
נקרא בפי הצרפתים, מצוי בשווקים המקומיים (BOESKEN KANOLD 2005). מאז נפילת
האימפריה הביזנטית ב-1453, ייצור נרחב יותר של צבע סגול בעזרת שבלולים נפסק,
והידע הכרוך בו נשתכח (HAUBRICHS (2004). התהליך מתואר חלקית ע"י פליניוס
בספרו “תולדות הטבע”, אולם עד כה לא הצליחו לשחזרו בפועל בעת
החדשה”⁸³. (DOUMET 1980), (ELSNER 1985,1991), (MCGOVERN 1990).

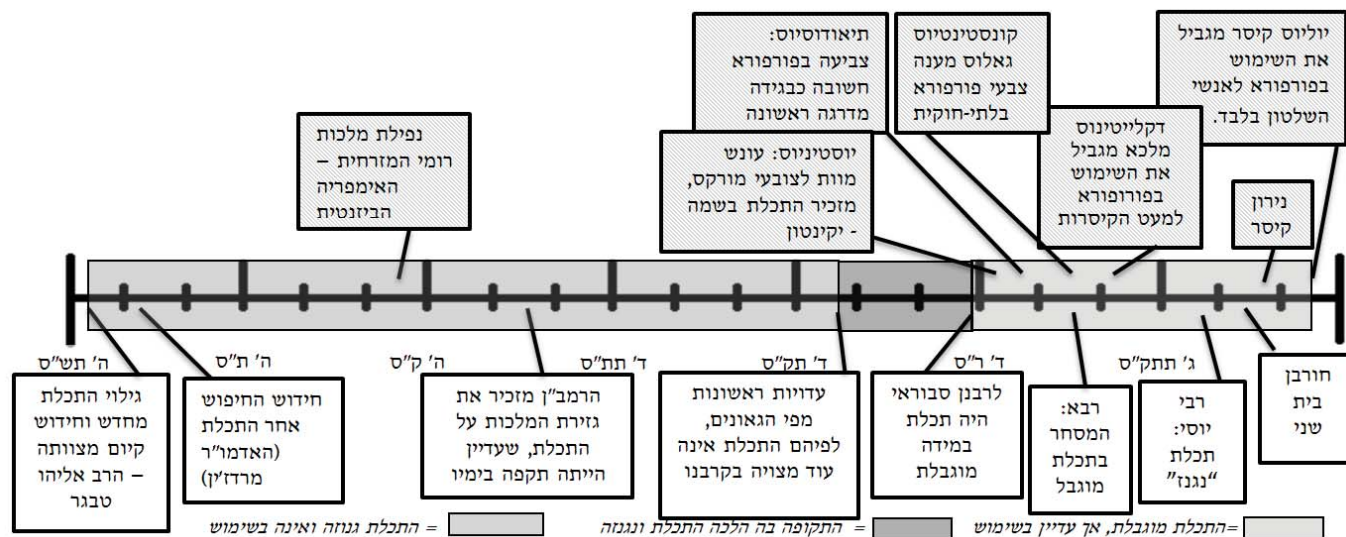
**חשוב לציין, כי אותן גזירות רומיות עליהן הצבענו מהוות את ההסבר
היחיד שעולה על הדעת לתופעה של שכחת מצוה עשה דאורייתא בידי
כלל ישראל.**

⁸¹ Kassinger, Pages 15 & 47.

⁸² Elsner, O. & Spanier, E. (1985)

⁸³ Boesken Kanold, 2005.

לוח הזמנים שלהלן מראה את ההקבלה שבין זמני המקורות התורניים (בלבן) לבין זמני המקורות ההיסטוריים (באפור) ביחס לתקופות בהן התרחש תהליך היעלמותו של התכלת (שלושה שלבים).

5) שרידים של ייצור צבע המורקס נמצאו בדיוק באותם מקומות בהם התכלת היה מיוצר⁸⁴.

איי אלישה – קפריסין

⁸⁴ בענין הבאת ראיות מארכיאולוגיה, כבר מצינו בחז"ל ובראשונים שהשתמשו בראיות כאלו על-מנת לקבוע הלכה למעשה, עי' ב"ב (ע"ד). לגבי רב"ח שראה ציצית של מתי מדבר, ואמרו לו "איבעי לך למימני חוטין ולמימני חוליות". ועי' סמ"ג (עשין סימן כ"ב) "וגם שלחו כתב מארץ ישראל שנפלה בימה שעל קבר יחזקאל ומצאו שם תפילין ישנים מאוד כסדר רבינו משה ורש"י ז"ל, ועי' בשו"ת מהרי"ל (סימן קל"ז, ו) שאין להחמיר להניח תפילין דר"ת, ונימוקו ש"סמכין על מה שכתב הסמ"ג שהוא דקבר יחזקאל", והובא בב"י (אור"ח סי' ל"ד). ועי' רמב"ן (שמות ל', י"ג) שחולק על רש"י שם במשקל השקל של תורה, ובהוספה לפי החומש (נדפס בסוף ברכה) כותב במכתב לבנו כשבא לא"י שמצא סיוע לרש"י ע"פ מטבע עתיק שהראו לו, וז"ל "ברכני ה' עד כה שזכיתי ובאתי לעכו מצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף... ושקלנו אותה במשקלות... והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול...". וכ"כ האברבנאל (שמות ל') "ומחצית השקל כבר כתב רש"י אמתתו שהיה חצי אוקיא, ולא תשית לבד למה שכתב הרב ר' משה בר נחמן בזה נגדו כי כבר הודה באיגרותיו ששלח מארץ ישראל אל בנו שראה בעיניו את שקל הקדש. ושצדקו דברי רש"י במשקלו וגם אני אודהו כי הנה הקרה ה' לפני שקל הקדש אחד והוא היום בידי ומשקלו באמת חצי אוקיא". והביאו להלכה לענין פדיון הבן בשו"ת תשב"ץ (חלק ג סימן רכ"ו) "והרמב"ן ז"ל ראה בארץ ישראל זה השקל משקלו כמו שכתב רש"י ז"ל". וכ"ש כאן, שאין אנו סומכים על אותן ראיות לומר מתוכן שכך נהגו להלכה, אלא רק בכדי להורות על עצם הימצאם באלו המקומות, והבן.